

ONTOLÓGIA NEURČITÉHO, ALEBO URČITÉHO?

EUGEN ZELENĀK, Katedra filozofie FF KU, Ružomberok

Úvod. Peter Sýkora nedávno vydal veľmi zaujímavú knihu *Ontológia šera* s podtitulom *Filozofická esej o spore realizmu s antirealizmom*, kde rekapituluje viaceré aspekty tohto sporu. Práca je skutočne inšpiratívna, obsahuje viacero originálnych výkladov antických mysliteľov, zhrnutie názorov niektorých súčasných účastníkov diskusie o realizme, ale najmä Sýkorovu vlastnú interpretáciu celého problému a návrh novej ontologickej perspektívy. I keď čitateľ nemusí s autorovým výkladom či jeho názormi súhlasiť, práca rozhodne stojí za pozornosť, lebo formuluje trefné otázky a provokatívne odpovede.

Napriek tomu, že táto kniha obsahuje nemálo podnetných myšlienok, v tomto príspevku sa zameriam na jedno problematické miesto. Upozorním na to, že centrálna metafora práce – ontológia šera – je prinajmenšom nejasná, ak v takomto podaní vôbec dáva nejaký zmysel. Autor v podstate tvrdí, že chce predstaviť alternatívny prístup k tradičným metafyzickým koncepciám, ktoré hovoria o jasných a určitých základných entitách. V ontológii šera chce naopak predstaviť novú paradigmu, v rámci ktorej sú fundamentálne entity neurčité, nejasné či „šeré“. Vychádzajúc z toho, čo píše autor, postupne zvážim dva možné výklady metafory šera. Zdá sa mi, že ani jedna interpretácia v skutočnosti neústi do pohľadu, ktorý považuje šero za ontologicky *fundamentálne*. Domnievam sa teda, že Peter Sýkora proklamovanú alternatívu nepredložil. Na záver preto stručne spomeniem tri diskutované pohľady, ktoré by (pri istej interpretácii) mohli byť kandidátmi na zmysluplnú ontológiu neurčitých súcien.

1. Aké šero? Celou Sýkorovou prácou sa vinie metafora ontológie šera či „sivej zóny“. Ako tejto metafore rozumieť? Úprimne povedané, nie je mi to úplne jasné, pretože v práci sa nachádzajú minimálne dve rôzne chápania šera. Na úvod práce autor hovorí: „*Nie sú svetlo a tma skôr dva zabsolutizované opačné póly šerosvitu*“ ([7], 10)? V zápätí dodáva: „... šero nie je akýmsi sekundárnym súcnom existujúcim v dôsledku existencie niečoho iného, napríklad zakaleného či neostrého videnia alebo kombinácie svetla a tmy. V našej metafore je šero ontologicky fundamentálnym súcnom.“

Šero nie je výsledkom nášho nedokonalého poznávania skutočnosti, ktorá sama osebe má ostré hranice, respektíve je tvorená entitami s ostrými a jasnými ohraničeniami, vďaka čomu sú jednotliviny od seba navzájom principiálne odlišiteľné“ ([7], 13).

Čiže autor chce radikálne zmeniť našu ontologickú perspektívu. Tradične sa podľa neho „pravé“ súcna chápu ako určité, zreteľne ohraničené a jednoznačné entity, ktoré tvoria ontologický základ všetkého ostatného. Ak sa nám niečo javí ako neostré či vágne, bežne sa to vykladá ako problém nášho vnímania či jazyka, ale nie samotnej reality. V rámci tradičného pohľadu je totiž fundamentálna realita určitá, je to realita buď svetla, alebo tmy, to neurčité je len výsledok nášho epistemologického ohraničenia, prípadne miešania dvoch hraničných pólov svetla a tmy. Sýkora naproti tomu propaguje alternatívnu ontológiu šera.

Tu je *fundamentálnym súcnom šero, a nie ostré entity svetla či tmy*. To, čo je v základe reality, je principiálne neurčité, neostré; nemožno to charakterizovať ako nedostatok ostrého. Nie šero je odvodené zo svetla či tmy, ale šero je základ a všetko ostatné je odvodené. (Ako inak rozumieť tomu, že „šero je ontologicky fundamentálnym súcnom“?)

Porovnajme tento ohlásený rámcový pohľad s jeho konkretizáciou v iných častiach práce. Sýkora sa zaujíma o rôzne typy druhov (napr. biologické, matematické) a o to, do akej miery sú tieto druhy konštruované, a do akej miery sú prirodzené, t. j. vlastné samotnej realite (či jej štruktúre). Autor tvrdí: „Pokúsime sa ukázať, že biologické druhy sa nachádzajú v ontologicky „sivej zóne“ medzi sociálne konštruovanými druhmi a prirodzenými druhmi klasického typu“ ([7], 209). Jednotlivé typy druhov pritom podľa neho možno „odstupňovať podľa podielu nezávislosti od sociálnej konštrukcie na ich existencii: od nulového stupňa, ktorý patrí sociálno-kultúrne konštruovaným druhom, existujúcim iba vďaka mysli, až po klasické prirodzené druhy, o ktorých sa (s výnimkou antirealistov) všeobecne predpokladá, že ich existencia nie je nijako závislá od ľudskej mysle, takými sú napríklad prvočísla“ ([7], 209).

Z uvedených citátov možno odvodiť, že podľa Sýkora sú práve biologické druhy tými fundamentálnymi entitami, ktoré sú ontologicky „sivé“ či „šeré“. Ako dešifrovať toto šero? Druh patrí do ontologického šera vtedy, ak sa nachádza niekde medzi sociálne konštruovanými druhmi a prirodzenými druhmi. Autor doslovne hovorí, že na jednej strane spektra sú sociálne konštrukty, teda druhy, ktoré sú *celkom* našimi výtvormi (je tam nulový stupeň nezávislosti od mysle), a na druhej strane spektra sú prirodzené druhy, o ktorých sa predpokladá, že sú existenčne *celkom* nezávislé od ľudskej mysle. Takýto obraz môže vyzeráť na prvý pohľad celkom prijateľne. V čom je jeho problém?

Sýkorov manifest šera z úvodu nás upozorňuje, že fundamentálne je šero a ostré typy entít sú len odvodené. Lenže keď príde na to, aby identifikoval tieto *šeré súcna*, v skutočnosti ich charakterizuje *pomocou súcien svetla a tmy*. To, čo je fundamentálne (t. j. šero), vymedzuje prostredníctvom toho, čo je sekundárne. Celé spektrum rôznych typov druhov charakterizuje podľa toho, do akej miery ide o konštrukty, a do akej miery o úplne nezávislé entity. Jednotlivé druhy sú vlastne výsledkom miešania dvoch ostrých a určitých pólův, ako to naznačuje aj jeho „rovnica“ ([7], 209). Nemalo by to byť presne naopak? Ak by bolo šero fundamentálne, práve ono by malo slúžiť na charakterizovanie ostrých a určitých typův súcna. Extrémne typy jasných súcien – úplných konštruktův, ako aj od mysle nezávislých druhův – by mali byť v rámci autorovho prístupu vymedzené podľa toho, ako participujú na šere. Autor to však robí presne naopak, a preto sa zdá, že sa striktne nepridržiava alternatívnej ontologickej vízie, ktorú ohlasuje v úvode.

Dovolím si na chvíľu odbočiť a upozorniť na ďalší súvisiaci problém. Sýkora postupne predstavuje „stupnicu“ druhův podľa toho, do akej miery sa na ich existencii podieľa sociálna konštrukcia. Ako je zrejme z vyššie uvedeného citátu, sociokultúrne konštruované druhy sú *iba* ľudským výtvorom (pri detailnejšom rozbere ale hovorí niečo iné; porovnaj ([7], 210 – 211)). Postupne sa však objavujú druhy, ktoré majú „objektívnejšiu“ existenciu. Najskôr sú to biologické druhy, potom fyzikálno-chemické druhy a nakoniec matematické a logické druhy. Ako hovorí autor, napríklad prvočísla vôbec nezávisia od ľudskej mysle ([7], 209). Hoci tu nejde o radikálne inú ontologickú víziu (ale skôr

o niečo, čo pripomína bežné hierarchické pohľady na to, do akej miery je niečo reálne a do akej je to len odraz nejakého „pravého“ bytia), na prvý pohľad sa zdá, že je to aspoň koherentná a zrozumiteľná pozícia. Prekvapenie čaká na čitateľa na konci úvahy. Tam autor vyhlási, že „[p]odiel sociálneho konštruovania je možno maximálny v prípade sociálnych a logicko-matematických kategórií..., čím sa vrchol spája s našou kategóriou výlučne sociálne konštruovaných entít“ ([7], 216). Takže to, čo je úplne nezávislé od mysle človeka, je zároveň iba jeho konštruktom. Obávam sa, že takýto nekonzistentný záver robí celú diskusiu ešte nejasnejšou.

V závere celej knihy možno nájsť ďalší návod na to, ako chápať šero, o ktorom hovorí Sýkora. Autor totiž tvrdí, že dospel „k presvedčeniu, že organizmy sú reálne aj v prípade, že časti, z ktorých sa skladajú, reálnymi byť nemusia... Aj primárne jestvoty poňaté ako organizmy majú charakter ontologického šera“ ([7], 258). Autor teda naznačuje takýto pohľad: Samotné organizmy sú reálne, teda nie sú to konštrukty, ale konštrukmi sú entity, z ktorých sa organizmy skladajú (napr. bunky, molekuly, atómy). I keď takáto predstava vyzerá dosť bizarne, nemusí to byť úplne neschodná cesta. (Autor túto pozíciu detailne nešpecifikuje, pretože má byť námetom jeho ďalšej práce.) Na tomto mieste je dôležité, že v takomto prípade majú organizmy „charakter šera“ práve preto, že sa skladajú z niečoho, čo, striktno vzaté, nie je úplne reálne, ale skôr skonštruované. A na svete je druhé možné chápanie ontologického šera.

Umožňuje práve tento výklad dodať zmysluplný obsah zvažovanej metafory? Zdá sa mi, že aj táto interpretácia zlyháva. Sýkora považuje ontológiu šera za projekt, ktorý sa nechytá do dichotomickej pasce tradičného prístupu: „Existujú objekty sveta ‚tam vonku‘ nezávisle od ľudskej mysle, *alebo* ide o sociálne konštrukty“ ([7], 258)? Podľa autora sú takéto otázky typické pre tradičný prístup, pretože podsúvajú čierno-bielu optiku *bud’ – alebo*. Ontológia šera by sa mala vyhnúť práve takejto pasci. Domnievam sa však, že autorov záver o reálnej existencii organizmov a nereálnosti ich zložiek je presne na takejto dichotómii založený. Podľa mňa totiž možno Sýkorovu pozíciu interpretovať aj nasledovne: Autor vlastne o organizmoch hovorí, že sú to „objekty sveta ‚tam vonku‘“, a o ich častiach naopak že sú to „sociálne konštrukty“. Ničím originálnym ponúknuť dilemu neprekračuje, len možno trochu prekvapivo hovorí, že reálne sa skladá z niečoho nereálneho. Ani na jednej úrovni však nefiguruje nejaká sivá ontológia – veď celok je reálny (svetlo) a časti nereálne (tma). Ak by presne toto malo spôsobiť „šerý“ charakter danej entity, opäť to vyzerá tak, že šero tu nie je *fundamentálnym* súcnom, pretože je len výsledkom miešania súcien určitých (svetla a tmy). Takéto „šero“, ak by sa aj dalo nejakým zmysluplným spôsobom obhájiť, by bolo len sekundárnym prejavom čierno-bielych entít. Domnievam sa teda, že ak chce Sýkora skutočne naplniť ohlásený novátorský ontologický projekt, buď by ho mal vystavať inak, alebo by mal ozrejmiť, prečo je prijateľné charakterizovať fundamentálne súcna právo odvolaním sa na sekundárne súcna.¹

¹ Pripúšťam, že ústretovejší čitateľ by mohol prijať myšlienku, že ontológiu šera možno vybudovať s využitím slovníka ostrých sekundárných súcien. Takýto postup – vymedzenie fundamentálneho v slovníku sekundárneho – by si ale vyžadoval explicitnú obhajobu.

2. Možnosti ontológie neurčitého. Ako teda možno formulovať ontológiu, ktorá hovorí o existencii neurčitých či neostrých entít? Možností je, samozrejme, viacero. Na tomto mieste sa pokúsim len veľmi stručne spomenúť aspoň niektoré z nich. Upozorňujem však, že tu bude reč o ontológii neurčitých súcien, ktoré nie sú nevyhnutne fundamentálnymi súciami. Nie sú to nevyhnutne tie typy entít, ktoré by boli základom celej reality, pričom iné typy entít by boli na ne redukovateľné alebo pomocou nich definovateľné (hoci niektoré pozície pripúšťajú aj takýto výklad). V istom zmysle tu pôjde o ontológiu netradičného typu entít, ak, pravda, predpokladáme, že filozofi tradične uvažujú len o určitých a jasných súcnoch.

O výraze sa povie, že je vágny, vtedy, keď má hraničné prípady. Napríklad predikát „mladý“ je vágny, pretože existujú takí, ktorí do jeho rozsahu evidentne spadajú, aj takí, ktorí do jeho rozsahu jednoznačne nespádajú, a nájdu sa aj prípady, o ktorých ťažko povedať, či sú, alebo nie sú mladí. Už Bertrand Russell upozornil na to, že vágny je náš jazyk a že je chybou hovoriť o vágnosti samotnej reality [4]. Napriek tomu sa v súčasnej analytickej metafyzike nájdu aj autori hovoriaci o metafyzickej vágnosti ([8]; [1]). Napríklad podľa Lynne Rudder Bakerovej je konkrétny objekt vágny vtedy, ak platí, že má nejaké hraničné časopriestorové časti, t. j. časti, o ktorých nemožno jednoznačne povedať, či patria, alebo nepatria danému objektu. Príkladom vágneho objektu s nejasnými priestorovými hranicami môže byť nejaký vrch, keďže nie je úplne jasné, kde začína. Ktorá časť tvorí už jeho úpätie (a teda je časťou vrchu), a ktorá ešte nie? Vágnym predmetom s nejasnými časovými hranicami môže byť organizmus. Kedy presne možno hovoriť o existujúcom organizme, a kedy len o jeho zárodku, prípadne o niečom úplne inom? Je zaujímavé, že pri takomto vymedzení by sa vágnymi mohli stať veľmi mnohé objekty. Vágne objekty by neboli až tak ojedinelé. Veď kedy v procese výroby knihy, stoličky, lampy atď. možno hovoriť o knihe, stoličke a lampe a ktoré molekuly sú určite ich súčasťou? Niektorí filozofi sa domnievajú, že ak nemáme na takéto otázky jasné odpovede, naznačuje to neurčitost' takýchto objektov [1].

Ďalší autori uvažujú o tom, či je ontologicky nevyhnutné predpokladať existenciu akýchsi konečných stavebných atómov, z ktorých sa skladá všetko ostatné, ktoré sa však už neskladajú z ničoho ďalšieho. Za bežnú sa totiž považuje predstava, že realita sa skladá z nejakých základných, ďalej nerozložiteľných ontologických atómov. To je zamlčaný predpoklad mnohých teórií. Filozofi ako D. Lewis [2], T. Sider alebo J. Schaffer ale uvažujú o tom, či by ontológia založená bezatómovo vôbec dávala zmysel. Znamenalo by to, že realita nemá nedeliteľné fundamenty, ale že každý z jej prvkov sa z niečoho skladá, a navyše všetky ďalšie zložky sa z niečoho skladajú a tak ďalej až donekonečna. Sider a Schaffer sa domnievajú, že takáto ontológia (atomless gunk) je prinajmenšom možná ([5]; [6]). Bolo by možné práve takýto prístup chápať ako v podstate založený na neurčitosti súcna?

Posledný príklad vychádza z diskusií v oblasti narativistickej filozofie histórie. Autori ako L. Mink a H. White sa domnievajú, že aj keď historici minulosť reprezentujú v podobe príbehov, samotná minulosť naratívnu formu nemá ([3]; [9]). Podľa nich totiž realita nemá inherentné začiatky, jadrá ani konce. Samotná minulosť je neštruktúrovaná masa, ktorej vtlačajú podobu až historici vo svojich historických naráciách. Ak sa takýto prístup všeobecne, dostaneme amorfnú a neurčitú realitu. Takúto ontologickú predstavu v podstate

spomína aj Sýkora, keď nadväzuje na takzvaný antirealizmus s figovým listom, diskutovaný M. Devittom (pozri napr. ([7], 193 – 194). Ak by sa neurčitost' takejto reality uchopila obozretne, mohla by z toho naozaj vzniknúť „šera“ ontológia. Potom je ale otázne, čo informatívne o beztvarej realite možno povedať. Ak totiž nemá špecifickú vlastnú formu, akú podobu vôbec má? Možno o takejto entite povedať aj niečo „pozitívne“ (aké má črty), alebo len „negatívne“ (že nemá štruktúru)? Ontológia postulujúca amorfnú realitu sa preto musí dotknúť otázky, ako možno charakterizovať entitu, ktorá *ex definitione* nemá štruktúru.

Záver. Ak sa formuluje dostatočne opatrne a prehľadne, ontológia neurčitého môže byť zaujímavým projektom, a preto veľmi vítam, že autor obracia pozornosť čitateľa týmto „netradičným“ smerom. V tomto príspevku som zo Sýkorových vyjadrení odvodil dve možné interpretácie jeho metafory šera. Podľa prvej sú nejaké druhy v „sivej zóne“ vtedy, ak sú v hierarchii druhov umiestnené niekde medzi úplnými konštrukciami a nezávislými prirodzenými druhmi. Podľa druhej patria do ontológie šera samotné organizmy, pretože hoci sú reálne, časti, z ktorých sa skladajú, už také nie sú. Preto majú zmiešaný charakter šera. Obávam sa, že v oboch prípadoch Peter Sýkora charakterizuje šero prostredníctvom základnejších princípov, a preto v jeho inšpiratívnej knihe šero nie je fundamentálne.

LITERATÚRA

- [1] BAKEROVÁ, L. R.: *Metaphysical Vagueness*. In: *The Metaphysics of Everyday Life: An Essay in Practical Realism*. Cambridge: Cambridge University Press 2007, pp. 121 – 141.
- [2] LEWIS, D.: *Parts of Classes*. Oxford: Basil Blackwell 1991.
- [3] MINK, L. O.: *History and Fiction as Modes of Comprehension*. In: Mink, L.O.: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press 1987, pp. 42 – 60.
- [4] RUSSELL, B.: *Vagueness*. In: *The Australasian Journal of Psychology and Philosophy*, 1, 1923, pp. 84 – 92.
- [5] SCHAFFER, J.: *Is There a Fundamental Level?* In: *Nous*, 37, 2003, 3, pp. 498 – 517.
- [6] SIDER, T.: *Van Inwagen and the Possibility of Gunk*. In: *Analysis*, 53, 1993, 4, pp. 285 – 289.
- [7] SÝKORA, P.: *Ontológia šera: Filozofická esej o spore realizmu s antirealizmom*. Pusté Úľany: Schola Philosophica 2008.
- [8] TYE, M.: *Vague Objects*. In: *Mind*, 99, 1990, 296, pp. 535 – 557.
- [9] WHITE, H.: *Historický text ako literárny artefakt*. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos 2009, s. 134 – 153.

This work has been funded by *On What There Is: Varieties of Realism and Their Influence on Science-Religion Dialog*, sponsored by the Metanexus Institute on Religion and Science, with the generous support of the John Templeton Foundation.

Mgr. Eugen Zelenák, PhD.
Katedra filozofie FF KU
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
SR
e-mail: eugen.zelenak@ku.sk